

ERIC KNUTSSON

Kung Carl XVI Gustafs 10-kronorsmynt 1991-2009

Myntprägling och präglingsvarianter av "Guldtian"

"Vi präglar och ger inte ut några felaktiga mynt"

Detta svar fick vi av kvalitetschefen vid Tumba bruk, då jag ingick i revisionsgruppen som hade uppdraget att genomföra kvalitetsrevision på Myntverket i Eskilstuna. Detta tolkade vi som att endast varianter har präglats. Det finns med andra ord inga avvikelser eller felpräglingar.

Av den anledningen ska jag här belysa varianter av "Guldtian", 10-kronorsmyntet som jag träffat på och sparat, präglade under åren 1991-2009 under Kung Carl XVI Gustafs regeringstid.

Intresset väcktes till liv för just 10-kronorsmyntet i samband med besöket på Myntverket eftersom vi då tog upp frågan om inte Myntverket låtit felaktiga mynt passera kvalitetskontrollen.

De flesta av oss och speciellt numismatiker vet att det kommit ut en mycket välkänd 10-krona, präglad 1991, som är omvänt präglad, d.v.s. 180 grader, motvända sidor. Tittar du på myntets kungabild och vänder på det så är texten "10" på baksidan upp och ner.

Hösten 1991 då "Guldtian" rullades ut, visade det sig att en upp och nervänd tia gavs ut. Detta gav upphov till tidningsrubriker som "Nya tian upp och nedvända världen".

Tidningsrubriker om detta mynt väckte mitt intresse för att upptäckte fler intressanta varianter. Det visar sig att "vridning" förekommer även på präglade mynt 1992. Om vridning återfinns på fler

årtal, känner jag inte till. Det skulle ge utrymme för spännande spekulationer.

Mitt intresse att kontrollera alla 10-kronorsmynt som kommit i mina händer, har visat sig vara mycket givande. Det finns många intressanta och en hel del mystiska varianter. Det visar sig att varje årtal har flera varianter som jag ska försöka förklara.

Dessutom har jag under mina studier av mynten kommit över några olika falska varianter bl.a. 2 olika av "Kiev-tian" med refflor och utan refflor i randen/sidan.

Jag har även fått insikten i att gemene man använder myntet inom alla möjliga och omöjliga användningsområden. Det är troligen bara fantasin som sätter stopp för vad myntet kan användas till. Myntet är ju endast tänkt som betalmedel.

Varianter av trasiga och sargade mynt som utsatts för cirkulationskador m.m., kommer förr eller senare gallras ut. Deras historik tar jag inte upp här, det får bli ett eget kapitel i kommande skrifter.

Det har blivit en omfattande marknad för varianter av Sveriges "Guldtia".

"Ack dessa spännande mynt!" Detta har fört med sig att en och annan "misshandlar" mynt i hopp om att skapa nya behov hos köpare.

Varianter, avarter, felpräglingar har under

Fig. 1 Förfalskad 10-krona från Kiev, 1991

årens lopp blivit samlarobjekt som i en del fall betingar mycket höga värden. Man skall inte förvånas över priset för ett sällsynt objekt. Jag har sett de som begär sexsiffriga belopp för en raritet. Frågan kvarstår, får de vad de begär?

Varianter skall tas med i kataloger och värderingsböcker. Med varianter avses skillnader som klart kan påvisas hur små de än må vara. Hur de tillkommit, av stamp-, plantsfel eller av tillfällig natur är av största intresse. Variationerna har stor betydelse och efterfrågas mer och mer. Jag anser att det är en självklarhet att varianter av olika slag skall erkännas. Görs detta i större omfattning så kommer fler numismatiker att få upp ögonen för varianterna.

Varianterna kan ha mångfasetterade fel, metallinnehåll, fel vikt, sneda osv, vilket påverkar dess användbarhet i handeln och i myntautomater. De anses som obrukbar produkt (mynt). Myntet som oacceptabel produkt, gör dem intressanta för oss som just samlar på denna produkt (dessa mynt). Det finns många goda skäl att samla på dem. Co-dex av varianter måste skapas innehållande:

1. Erkännande av typer/varianter av skiftande slag – intressant för alla!
2. Framtagning av gränser för olika typer/varianter antagande/godkännande!
3. Ta fram kriterier för olika typer/varianter så att de kan antas/godkännas för respektive grupp.
4. För in dem i kataloger och andra värderingsinstrument. De har ett växande samlarvärde och marknadsvärde.

Myntprägling i dag sker maskinellt med hög precision och håller mycket hög och god kvalitet. För att till fullo tillgodogöra sig hur präglingen genomförs, så skall jag här kort förklara hur detta går till i Sverige. Jag har den tekniska bilden dels från den litteratur jag studerat och från utrustningen på Myntverket i Eskilstuna. Vid myntprägling har man i regel tre viktiga delar.

1. Verktyget, stampen som ger myntet dess prägel och utseende. Man har två - tre olika stampar som ger olika bilder på myntets sidor.
2. Metallbiten, myntämnet skall ha rätt metall-sammansättning, storlek och vikt.
3. Präglingsverktyget, maskinen som med kraft trycker stampen/stamparna mot myntämnet.

Jag tar upp var och en av dessa 3 faktorer som behövs för att åstadkomma "myntet". Mer och utförligare om tillverkning/prägling kan man läsa i

boken: Samlad glädje, kapitlet "Myntprägling och präglingsavvikelser på moderna mynt" som författats av Christian Hamrin. Christian, experten på området, förklarar och beskriver tydligare och mer på djupet, själva processen och ger många bra exempel på präglingsavvikelser generellt. Jag går mer på djupet av "Guldian". Christians framställning i sammanhanget är strålande, mycket väl bearbetat, genomtänkt och intressant.

Jag har en klart avvikande åsikt om samlandet av varianter. Jag anser att samlandet och därmed samlarvärdet finns för många fler varianter. Det jag belyser bör omprövas och få ett erkännande och tas med i kataloger och värderingsböcker. I detta har vi numismatiker en hel del att lära av filatelisterna. Som filatelist jublar man över en variant/avart som ändrat frimärkets karaktär och utseende.

Verktyget, stampen

Grundförutsättning för dagens massproduktion av mynt är stampen. En viktig förutsättning för att alla mynt ska bli lika är den gemensamma stampen. Vid tillverkning av stampen graveras den blivande myntbilden i spegelvänd och i omvänd relief. Det som är nedsänkt relief i stampen blir den upphöjda reliefen på myntet. Gravören måste tänka spegelvänt.

När man tillverkat "masterstampen" så kopieras den till så kallat arbetsmatriser. Med utgångspunkt från dessa arbetsmatriser så tillverkas alla de stampar som behövs för årets produktion.

Det finns alltid minst två stampar. Den övre kan vi kalla "klaven" som ger kungens bild medan den undre som kan kallas "kronan" ger bilden av 10 och tre kronor.

Den tredje stampen är den ring som omsluter myntämnet och formar det runda myntet så att ämnet inte "rinner" ut. Det är här som myntet får sina räfflor på sidan. Vid tidigare tillverkningsprocesser, utan denna ring, blev mynten "orunda", till skillnad från dagens runda.

Metallbiten, myntämnet

Myntämnet eller plantsen som den kallas för, är metallbiten som förvandlas till ett mynt när två stampar från var sida trycker/präglar sin bild. Från början är myntämnet en platt skiva som efter präglingen formas till ett mynt. Tillverkningen av myntämnet sker i dag av speciella tillverkare för detta ändamål. Metallens sammansättning är mycket noggrant reglerad i tillverkningsprocessen.

Präglingsverket, maskinen

Man kan enkelt beskriva att präglingsmaskinen är en stor hydraulpress som trycker ihop stamparna mot myntämnet med ett i förväg mycket noggrant angivet tryck. Processen går till på följande sätt:

1. Myntarmen för ner ämnet i hålrummet mellan ringen och de båda stamparna. Myntämnet vilar på den nedre stampen inne i ringen (den tredje stampen).
2. Överstampen trycks med kraft ner mot ämnet och klämmer detta mellan stamparna och ringen.
3. Understampen trycker omedelbart upp myntet efter präglingen över ringens övre kant.
4. Myntarmen skjuter bort det färdigpräglade myntet medan ett nytt ämne placeras i hålrummet varefter processen upprepas.

Det finns även vertikal tillverkning av mynt. Myntämnet står på kant vid tillverkningen.

Blir alla mynt lika? Hur kan varianter uppstå? Trots en mycket noggrann kontroll "smiter" varianter förbi som kommer ut i cirkulation. Detta är till stor glädje för oss numismatiker som älskar att få upptäcka "The coin" med stort C. Ju svårare variant, dess bättre. Blir du ensam om en variant kan den betinga ett mycket bra pris på marknaden.

Varianter

Typ av varianter i de grupperingar som jag anser intressanta och viktiga. Det är viktigt att framföra att många av varianterna inte upptäckts med blotta ögat. En del kräver förstoring med hjälp av lupp och kraftigt ljus. Det underlättar om man vinklar myntet så att ljuset faller in från rätt sida. I mina undersökningar utgår jag endast från "Guldtian".

1. Vackra spegelglänsande kontra oxiderade och matta
2. Solstrålar, "Kung sol"
3. Kungens öra
4. Omvänt präglad, 180, 90, 45 och ca 20 grader
5. Klumpar, större och mindre
6. Metallsprickor i myntämnet
7. Plantslagor
8. Metallpålägg, överskjutning
9. Prickar över myntämnet, fläcktyfus
10. Rodnad över delar av myntet
11. Smittkoppor - böldpest

12. Kantklippta mynt
13. Tumavtryck över hela myntet
14. Tjockare och tunnare ämne (normalvikt 6,6 gram)
15. Kragmynt
16. Snedprägling
17. Svagprägling
18. Skrönan om den äkta guldian
19. Kung Carl Gustavs tand
20. Övrigt att hitta och undersöka

Jag har valt att dela upp kategorierna på detta sätt, eftersom det är en så väsentlig skillnad mellan grupperna. Det jag valt att utelämnat är dessutom de varianter som av olika anledningar inte är präglade med samma tryck eller har en liten tippning av bilden (se p 16-17). Kungens bild där kungens haka är mer framträdande eller där håret är tydligare. Jag uppfattar att dessa varianter utslutande beror på vilka stampar som använts. Intressant vore det om man kunde härleda dem till varje enskild stamp.

Som filatelist kan man av vissa frimärken följa noga vilken "batch" som frimärket kommer från. Frimärket har fått en liten bokstav i kanten eller annan märkning eller som papperskvaliteten som därmed anger tillverkningstillfället. Det vore intressant att genomföra något liknande vid präglning av mynt. Intressant om man fick uppgifter om material och stampnummer m.m.

1. Vackra spegelglänsande kontra oxiderade och matta

De spegelglänsande, svårt att återge dem i bild, de är så "sprakande" och guldglänsande. Man blir riktigt bländad när ljuset speglar sig i myntet. Däremot är de matta och oxiderade mycket bleka. De kan vara svåra att kontrollera i skenet av ljuset. Ljuset liksom mattas av, äts upp av oxidskiktet.

Fig. 2 Vacker spegelglänsande 10-krona

2. Solstrålar, "Kung sol"

Vid präglingen har det skapats en "aura" med solstrålar från centrum av myntet ut åt alla sidor. Vissa mynt är så kraftfullt utstrålade att man tror detta ingår i präglingen. Man kan se, uppfatta kungens bild och även motsatta sidan så mycket bättre. Jag får genast associationer till Ludvig den XIV i Frankrike, "Solkungen".

Fig. 3 Kung sol – solstrålar runt om

Fig. 4 Kung sol – strålar

3. Kungens öra

Tittar man närmare på kungens öra kan man urskilja en eller flera streckliknande "åsar eller ryggar". De flesta mynt har inte detta men mest framträdande är det på 1991 och -92. Dessa "åsar" är horisontella och de löper alltid parallellt med varandra. Åsarna är inne i vänstra delen av örat. De syns, framträder vid starkare belysning. En del mynt har bara en, men flera har två, tre eller fler. Jag har kunnat konstatera upp till sju parallella åsar.

Fig. 5 Band i kungens öga och öra

Fig. 6 Band i kungens inneröra

4. Omväntpräglad, 180, 90, 45 och 20 grader

Den mycket välkända 10-krona, präglad 1991, som är omväntpräglad, d.v.s. 180 grader, motvända sidor. Tittar du på myntets kungabild och vänder på det så är texten "10" på baksidan upp och ner. Myntet som gav upphov till tidningsrubriker som "Nya tian upp och nedvända världen".

Jag upptäckte fler intressanta varianter. Det visar sig att "vridning/tippning", bl.a. 90 grader, förekommer även på mynt präglade 1992. Vridning/tippning ca 15 grader har konstaterats på både 1991, 92 och 93. Om "vridning" återfinns på fler årtal, känner jag inte till. Det skulle ge utrymme för spännande spekulationer.

Fig. 7 Omväntpräglad, 180 grader

5. Klumpar, större och mindre

Klumpar, större och mindre, återfinns på mynt från 1991 ända fram till 2008. Fenomenet måste ha uppstått genom håligheter i stampen. Klumparna återfinns både på åt- och frånsidan av mynten. De är placerade på olika platser på myntet.

På kungens bild "klaven" återkommer de mycket ofta som "vårtor" i kungens ansikte i pannan och på hakan. Dessutom återfinns de i kungens hår och liknar större eller mindre "mjäll".

De som är placerade på "kronan" sitter oftast utmed nollan, på 10, till höger överst eller nertill.

Mynt från 2000, där sitter klumpen mellan sista nollan på 2000 mot övre sidan av nollan i 10. Dessutom förekommer klumpar utmed myntets yterkant.

Fig. 8 Klumpar i pannan, hakan och håret

Fig. 9 Klump nere vid 0:an kl 16

6. Metall sprickor i myntämnet

Metallskadorna här, vill jag beskriva som rena sprickor i metallen som uppstår när metallämnet inte vill följa med vid utsträckning av metallen. Dessa sprickor har jag med något undantag alltid sett uppträda vid ytterringen på myntets kant men de återfinns även mitt på myntet.

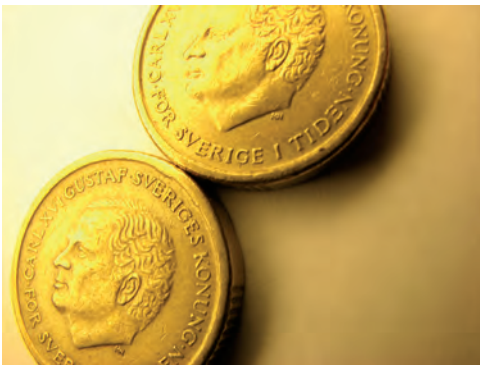

Fig. 10 Myntsprickor i randen på båda där mynten möts

Fig. 11 Metallsprickor vid 0:an mellan kl 14 och 15

7. Plantsflagor

Det jag här önskar förklara är när ytterskiktet av metallen på myntämnet flagnar. Det liknar rester från en vattenblåsa som sjunkit ihop, med skinn som flagnar. I en del fall finns metallrester kvar men i många fall saknas metallresterna men skadan syns tydligt.

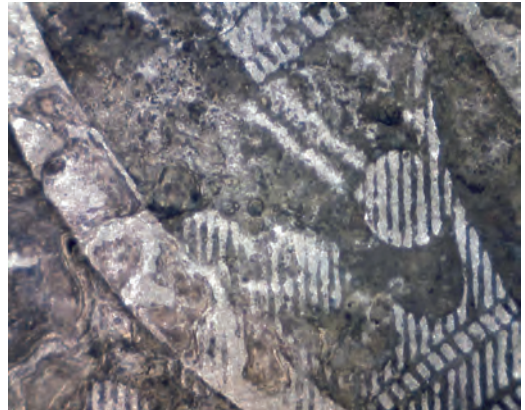

Fig. 12 Plantsflagor m.m.

8. Metallpålägg, överskjutning

Metalldelar har vid liknande fall skjutits över på befintlig plants. Metallen har lagts som ett lager över det egentliga metallstycket. Man ser detta genom att upptäcka vikning av metallen på flera platser mest på kungabilden.

Eftersom denna sida av myntet tydligen är svårast att prägla på grund av mycket metallmassa som ska omfördelas runt i stampen vid just ögonblicket då den slår till. Då uppstår rörelser i metallen som låter sig skjutas från ena sidan till den andra. Den ena metallmassan lägger sig un-

der den andra och stampen slår till och formar metallpålägget, överskjutning.

Fig. 13 Metallöverskjutningar över öga, hals och haka

9. Prickar över myntämnet, fläcktyfus

Jag kan inte förklara det på något sätt än att be er titta på bilden. Hela eller delar av myntet, på båda sidor, är täckt med små svarta prickar. Dessa prickar är mycket väl organiserade. Jag har ingen förklaring hur de uppstår. Kan det vara fel på metallens legering, sammansättning. Det ser ut som oxidangrepp.

Fig. 14 Fläcktyfus

Fig. 15 Prickar över myntämnet

10. Rodnad över hela eller stora delar av myntet

På en del mynt förekommer det en mer eller mindre "rodnad", myntet har förlorat sin guldfärg som ersatts med en kraftig röd nyans, troligen oxidering. När detta täcker kungens ansikte så ser det så charmigt ut. En rodnande kung, inte illa!

Fig. 16 Rodnad – den rosa pantern

11. Smittkoppor - böldpest

Hela myntets båda sidor är täckta av detta fenomen. Det är små upphöjningar och däremellan dalar. Ser man på kungabilden ser det ut som om kungen har drabbats av smittkoppor/böldpest. Stampbilderna på båda sidor är bra och utmejslade som på andra liknande mynt. Det finns säkert bra förklaring för detta. Jag tror på tanken att stampen fört med sig små gaspartiklar som fått metallen att röra sig under eller efter att stampen präglat bilden.

Fig. 17 Smittkoppor, böldpest, 1993

Fig. 18 Smittkoppor, böldpest, 2003

12. Kantklippta mynt

Myntämnet eller plantsen som den kallas har fastnat eller ligger kvar när stampen går ner för att trycka till nästa ämne. Det kunde även vara så att det kommer två ämnen tätt efter varandra varav den senare stannar kvar med en del i loppet vid tryckningen. Denna typ av kantklippning ger ett cirkelformat klipp in i myntämnet. Det finns olika stora inklipp.

Fig. 19 kantklippt, metallbortfall, böldpest

13. Tumavtryck över myntet

Det finns mynt som har "tumavtryck" över hela myntet. Man får känslan av att någon lämnat kvar sitt tumavtryck på myntet. Frågan kvarstår hur kraftfulla avtryck kan man lämna efter sig?

Fig. 20 Tumavtryck

14. Tjockt ämne - 7,12 gram (normalvikt 6,6 gram) 10 kronor 1992

1991 och 92 förekommer flera fel på de nya tiokronorsmynten varav detta är ett av de sällsyntaste. En privatperson noterade detta efter att ett exemplar fastnat i en automat. Totalt finns 3 kända exemplar på tjockt ämne.

15. Kragmynt eller skägg

Ytterst runt myntet finns delar av krage eller skägg. På verkstäder vid klippning av plåt uppstår liknande fenomen. På verkstan putsar man bort detta för att man inte skall skära sig. Myntpräglingen sker med så högt tempo att detta inte är möjligt. Skulle man försöka putsa bort eventuella kragrester så förlorar man på slutfinish.

16. Snedprägling

De snedpräglings jag sett är med ytterst liten förskjutning av stansen mot myntämnet. Man ser detta t.ex. genom att ytterringen inte har samma tjocklek runt om.

17. Svagprägling

Detta återfinns på en hel del årtal och beror dels på snedställd stans som lämnar ett avtryck som är t.ex. svagare på vänstra sidan av myntbilden och bättre/tydligare på höger sida. Den andra varianten beror på att myntets kungabild t.ex. kan vara kraftigare/tydligare präglad i förhållande till kronbilden eller tvärt om.

18. Riktiga guldior

Konstnären Pär Lindblom lät år 1995 tillverka 10 st 10-kronorsmynt i 18 karats guld. Varje mynt är signerat och numrerat av konstnären. Myntet väger 10,7 gram. Kungliga Myntkabinetet i Stockholm har köpt ett av dessa mynt för 5000 kr.

19. Kung Carl Gustafs tand

På ett av mina mynt kan man tydligt se att kungen trots sitt "Mona Lisa"-leende visar upp en fram-tand. Myntet är från år 2000.

Fig. 21 Kungens tand, 1

Fig. 22 Kungens tand, 2

20. Därutöver finns det säkert en hel del kvar att undersöka

Jag är övertygad om att fler intressanta varianter upptäcks. Vi måste förbättra katalogiseringen av alla varianter.

Med detta avslutar jag min genomgång för denna gång av "Guldtian". Myntet som lockat och sporrat mig att studera dem mycket intensivt, visar sig ha så otroligt många varianter. Jag blir inte förvånad om nya varianter upptäcks som väcker numismatikerns intresse världen över.

Summary

The author highlights the variations of the Swedish 10-kronor coin, "Guldtia" or "Gold Tenner", embossed under King Carl XVI Gustaf's reign during the years 1991-2009. Following a discussion of the minting technique, 20 significantly different variants of the Gold Tenner are presented. The variations are considered to be of interest and importance – they are proposed to be recognized, included in catalogues and valuation books, thus enhancing the general interest in variants among collectors and numismatists.